

TÜRKÇE DERSLERİNDE SÖZ EDİMLERİN ÖĞRETİMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Seda Gökmen - Nilay Çağlayan Dilber

Özet

Okuldaki anadili eğitiminin ve öğretiminin dil edinim sürecine destek vermesi beklenmektedir. Öğrencilerin edimbilimsel becerilerinin okuldaki gelişimi de bu yönde olmalıdır. Bu çalışmada edimbilim bağlamında söz edimlerinin MEB Türkçe Dersi Öğretim Programı İlköğretim 6-8. Sınıflar (2006)'da, Türkçe dersi öğrenci çalışma ve öğretmen kılavuz kitaplarında ele alınış biçimini incelemek ve ortaokul öğrencilerinin “izin isteme” söz edimi kullanımlarını betimlemek amaçlanmıştır. Araştırmada öncelikle Türkçe dersi öğretim programı incelenmiş ve söz edimlerin öğretimine yönelik olabilecek kazanımlar belirlenmiştir. Belirlenen kazanımlar doğrultusunda 6,7 ve 8. sınıflar için farklı yayınevlerinden çıkan üçer Türkçe dersi öğretmen kılavuz kitabı ve üçer Türkçe dersi öğrenci çalışma kitabı olmak üzere toplam on sekiz kitap değerlendirilmiştir. Değerlendirmeler sonucunda söz edimlerin doğrudan öğretimini içeren yönerge ve etkinliklere rastlanmamıştır. Türkçe derslerinde söz edimi öğretimine ihtiyaç var mıdır sorusuna yanıt bulmak amacıyla 100 ortaokul 6. ve 8. sınıf öğrencisine uygulanan “Konuşma Tamamlama Testi” ile elde edilen “izin isteme” söz edimi kullanımları, Polat (2010)'ın oluşturduğu ölçeğe göre değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, öğrencilerin izin isteme söz edimini oluşturan öğeleri (hitap, dikkat çekme, isteğe hazırlık, izin isteği, incelik düzeyi, incelik bildirim) çoğunlukla kullanmadıklarını göstermiştir. Bu çalışmada elde edilen tüm veriler ışığında, Türkçe derslerinde söz edimlerin öğretimine ilişkin kazanımların, etkinlik ve yönergelerin olması gerektiği önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Edimbilim, söz edim, anadili öğretimi, ders programı, ders kitabı, kazanım, etkinlik, yönerge.

AN EVALUATION ON TEACHING SPEECH ACTS IN TURKISH COURSES

Abstract

Both mother tongue education and teaching at school are expected to support language acquisition process. The pragmatic competences of students at school should be in this direction. In this study, the way of dealing the speech acts in 6th- 8th grade Turkish Curriculum (2006) being executed by The Ministry of Education and “permission” illocutions have been used by secondary school students were aimed to determined. In this study, firstly, Turkish Language Curriculum was investigated and goals for the purpose of teaching speech acts were identified. In the frame of identified acquisitions eighteen 6th, 7th, and 8th grade books, which were selected from teacher and student guidebooks equally as three from each grades were evaluated. At the end of the evaluation, no directions or activities including teaching speech acts were reached. To find out answers to the question, “Is it needed teaching speech acts?”, one hundred 6th and 8th grade students’ replies for permission speech act from “Speech Completion Test “were evaluated according to the scale of Polat (2010). The data have showed that the students haven’t used the constituents of speech acts such as phonation, attention, readiness to willing, permission, level and state of kindness. In the light of all the collected data of this research, there should be activities and directions toward speech acts in Turkish courses.

Key words: *Pragmatics, speech act, teaching mother tongue, syllabus, lesson book ,goal, activity, direction.*

Giriş

Çocuklar için dilsel iletişimi öğrenmek, belli bir iletişim durumunda uygun olan dili kullanmayı ve davranmayı da öğrenmek demektir. Anadili ediniminde edimbilimsel becerinin gelişimi diğer dilsel becerilerle eşzamanlı olarak gelişmekte olup dilbilgisel beceriden önce aktif hale getirilmektedir (Slobin, 1986; Schmidt, 1993; Bialystok, 2001).

Dil edinim sürecine okuldaki anadili eğitimi ve öğretiminin de işlevsel anlamda katılarak çocukların doğala çok yakın ortamlarda edimbilimsel becerilerinin gelişimine katkı sağlaması beklenmektedir. Anadili Türkçe derslerinin de bu gelişimde önemli bir etkisi ve katkısı olduğu bilinmektedir.

Edimbilim, dil kullanımının evrencelerinin bulunmasına hizmet eden, yüz yüze iletişimin sorunlarına eğilen, dil ve kültürlerarası farklılıklardan doğan dil güçlüklerini belirleyen, dili anlama kuramlarına yeni biçimler veren bir uğraşı alanıdır (Demirezen, 1990:204). Bu anlamda Türkçenin anadili olarak eğitiminde ve öğretiminde edimbilimsel edinimini önceleyen araştırmaların eksikliğinden söz edilebilir.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Söz Edim Kuramı

Söz Edim Kuramı, dilin bir edim değeri taşıdığı düşüncesinden hareketle John Austin ve John Searle tarafından geliştirilmiştir (Schiffrin 1994: 49). Kuramda tümceler salt yapısal birimler değil, bir eylem oldukları gerçeğinin altı çizilmektedir. Başka bir deyişle, sözceler, söylenenlere, kullanıldıkları bağlama, dinleyen ve söyleyenin amacına, beklentilerine, varsayımlarına göre anlamlandırılmaktadır (Kocaman, 2009: 3-4).

Sözel iletişimin önemli bir bölümünü, teşekkür etmek, özür dilemek, rica etmek gibi, konuşurken aynı anda o eylemin gerçekleştirildiği ifadeler olarak tanımlanan *söz edimler (performative)* oluşturmaktadır. Bunların dışında kalan tüm diğer sözceler *betimleyici (constative)* sözceler olarak adlandırılır (Austin, 1962; Searle, 1969). Austin betimleyici sözceler ile edimsel sözceler arasındaki ayrımı şu şekilde yapar: betimsel sözceler, doğruluğu ölçülebilen, bir olayı ya da durumu betimleyen düz tümcelelerdir. Edimsel sözceler ise doğruluğu ölçülemeyen, bir şeyin durum olup olmadığını betimlemek yerine bir edim için kullanılır (Leech, 1983: 134).

Söz edimler doğrudan ya da dolaylı olabilirler. “*Şu bardağı verebilir misin?*” tümcesi doğrudan soru sorarken dolaylı olarak rica içermektedir (Kılıç, 2009: 83).

Austin’e göre, bir sözceyi dile getirirken kişi üç farklı eylemden birini önceler: düzsöz, edimsöz, etkisöz. *Düz söz* (locutionary), anlamlı bir sözcenin üretilmesini

içerir. *Edimsöz*, konuşucunun teşekkür etme, reddetme, izin isteme gibi bir edimi de hem eylem hem de sözle gerçekleştirmesidir. *Etki söz*, konuşucunun niyetine bağlı olarak, alıcı üzerinde etki yapmaya yönelik edimdir (Leech, 1983: 135). “*Burası çok sıcak.*” ifadesi dilbilgisi kurallarına uygun bir sözcüktür (düzsöz), camının açılmasına yönelik bir rica değerinde kullanıldığında edimsöz olur, alıcının camı açması da etkisözdür.

Tümce ile sözcüğü bir tutmamak gerektiği bilinmektedir. Bir konuşurun iki durak(lama) arasında ürettiği söz birimi olan sözcük, tek bir sözcükten ya da birkaç tümceden oluşabilir. Dil yetisi kapsamında olan soyut tümce kavramına karşılık sözcük, somut dil kullanımına ilişkin bir kavramdır (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011:228).

Bir kişi tarafından üretilen sözcükler bağlama uygun olmalı ve alıcı tarafından anlaşılmalıdır. Konuşucunun doğru sözcük üretimi sırasında çift edinim gerçekleştirilmesi beklenir: dilsel edinim, iletişimsel edinim. Dilsel edinim, dilbilgisi kurallarına uygun tümceler üretmek ve üretilen tümceleri anlayabilmektir. İletişimsel edinim ise, konuşan kişinin söylemini alıcılara ve sözcüğün genel koşullarına uydurma becerisidir. Bunlara bir de kabul edilebilirlik ölçütü eklenebilir. Bir sözcük sözcük durumuna ve söylemin genel kurallarına uygunsuzsa bu kabul edilebilir bir sözcüktür. Ama bunun tersi geçerli değildir. Bir tümcenin dilbilgisi kurallarına uygun olması, sözcük olarak onun kabul edilebilir olmasını sağlamaz (Kıran ve Kıran, 2006: 223).

2. Konu ve Amaç

Türkçenin eğitimi ve öğretimi alanı için edimbilimsel edinimi önceleyen araştırmaların eksikliğini de gidermeye yönelik olan bu çalışmanın amacı, edimbilim bağlamında söz edimlerin Türkçe öğretimi programındaki ele alınış biçimini incelemek ve ortaokul öğrencilerinin “izin isteme” söz edimi kullanımlarındaki hitap, dikkat çekme, isteğe hazırlık, izin isteği, incelik bildirim ve incelik düzeyi, gerekçe bildirim edimlerine ilişkin eğilimlerini betimlemektir. Çalışmada bu amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmaktadır:

1. MEB Türkçe Dersi İlköğretim 6-8. Sınıflar (2006) Öğretim Programı’nda söz edimleri nasıl ele alınmıştır?
2. Türkçe çalışma kitaplarında ve öğretmen kılavuz kitaplarında söz edimlerin öğretilmesine ve fark ettirilmesine yönelik ne türden etkinlikler düzenlenmiştir?
3. Ortaokul 6. ve 8. sınıf öğrencilerinin “izin isteme” söz edim türlerini kullanımları nasıl bir dağılım sergilemektedir?

3. Yöntem ve Uygulama

Bu çalışmada veriler tarama modeliyle (bkz. Büyüköztürk ve diğerleri 2009: 16) toplanmıştır. Doküman incelemesiyle (bkz. Yıldırım ve Simsek, 2008: 186-201) birinden bir şey (yapmasını) isteme, izin isteme, öneride bulunma, kabul etme ve reddetme gibi söz edimleri öğretiminin MEB Türkçe Dersi Öğretim Programı İlköğretim 6-8. Sınıflar (2006)'da, Türkçe dersi öğrenci çalışma kitaplarında ve öğretmen kılavuz kitaplarında nasıl ve ne kadar ele alındığı analiz edilmiştir.

Söz edimle ilgili çalışmalarda veri toplama teknikleri olarak a. doğal olarak gelişen olayları gözleyerek veri toplama b. oyun oynama c. cümle tamamlama d. söz edimler hakkında görüş alma e. sözlü görüşmeler kullanılmaktadır (Cohen, 1996). Çalışmanın ikinci aşamasında ortaokul 6. ve 8. sınıf öğrencilerinin söz edim kullanımlarını betimlemek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanan "Konuşma Tamamlama Testi" uygulanmıştır. Bu testte öğrencilerin izin istemelerini gerektiren iki farklı bağlam belirtilmiştir. İzin isteme söz ediminin yöneltildiği alıcılar olarak her iki bağlam için de öğrencinin kendisinden yaşça büyük, tanımadığı, yetişkin bireyler seçilmiştir. Örneğin bir postane memurundan izin alması istenen öğrenciye "Postanedesin ve şehir dışına bir paket göndereceksin. Alıcı adresini yazmak için kaleme ihtiyacın var. Postane memurunun kalemini kullanmak için nasıl izin istersin?" bağlamı ve açık uçlu sorusu sunularak öğrencinin soruyu yazarak cevaplandırması istenmiştir.

"Konuşma Tamamlama Testi" verileri, Polat (2010)'ın ikinci dil olarak Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin söz edimi üretimlerindeki kullanımlarını betimlemek amacıyla hazırladığı ölçek kullanılarak değerlendirilmiştir. Birinci dil Türkçe konuşurlar için izin isteme söz edimini oluşturan öğeler *seslenme*, *dikkat çekme*, *isteğe hazırlık*, *izin isteği*, *incelik düzeyi*, *incelik bildirim* ulamlarına ayrılmıştır. Bu çalışmada, izin isteme söz edimini oluşturan öğelerden biri olan *seslenme* yerine daha *hitap* dilsel ögesi kullanılacaktır. Belirtilen tüm ulamlar 0, 1, 2 biçiminde değer verilerek oluşturulan ölçekler aracılığıyla nicel verilere dönüştürülmüştür. 0 ögenin kullanılmadığını veya bütünüyle hatalı kullanıldığını, 1 hatalı kullanıldığını, 2 ise doğru kullanıldığını göstermektedir (Polat, 2010: 16-17). Değerlerin frekansları alınarak nitel sonuçlara ulaşılmıştır. Polat (2010), çalışmasında bu ulamlara ek olarak *aktarım* ve *erişilmemiş* ulamlarına da yer vermiştir. *Aktarım* olgusu anadili öğretimi üzerine inceleme yaptığımız için, *erişilmemiş* ulamı da tüm bağlamlara uygun söz edimleri öğrencilerce kullanıldığı için değerlendirme dışı bırakılmıştır.

"Konuşma Tamamlama Testi"nden elde edilen bulguların güvenilirliğini sağlamak için, araştırmada ulaşılan kavramsal kategoriler altında verilen cevapların söz konusu kavramsal kategorileri temsil edip etmediğini saptamak amacıyla uzman

görüşüne başvurulmuştur. Bu amaç doğrultusunda bir uzmandan metinlerde geçen bilgileri kategoriler altına ataması istenmiş ve daha sonra uzmanın yaptığı eşleştirmeler araştırmacının kendi kategorileriyle karşılaştırılıp, karşılaştırmalarda *görüş birliği* ve *görüş ayrılığı* sayıları tespit edilerek araştırmacının güvenilirliği Miles ve Huberman'ın (1994) formülü (Güvenirlilik= $\frac{\text{görüş birliği}}{\text{görüş birliği} + \text{görüş ayrılığı}}$) kullanılarak hesaplanmıştır. Bu araştırmaya özgü olarak gerçekleştirilen güvenilirlik çalışmasında iki uzmanın değerlendirmelerinde %97 oranında bir uzlaşma (güvenirlilik) sağlanmıştır. Yazarlara göre, uzman ve araştırmacı değerlendirmeleri arasındaki uyumun %90 ve üzeri olduğu durumlarda beklenen düzeyde bir güvenilirlik sağlanmış olmaktadır.

Araştırmanın çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme yoluyla seçilen Kırşehir ilinden seçilmiş 50 ortaokul 6. sınıf öğrencisi ile 50 ortaokul 8. sınıf öğrencisi olmak üzere toplam 100 öğrenciden oluşmaktadır. Her iki grupta da cinsiyet eşitliği sağlanmıştır.

4. Bulgular ve Genel Değerlendirme

4.1. MEB Türkçe Dersi İlköğretim 6-8. Sınıflar (2006) Öğretim Programı ve Türkçe Ders Kitaplarına İlişkin Bulgular

Yapılandırmacı yaklaşımla oluşturulan Türkçe dersi ilköğretim 6-8. sınıflar (2006) programında konuşma becerisine yönelik “konuşma kurallarını uygulama” amacının altındaki şu kazanımların;

- 1.1 Konuşmaya uygun ifadelerle başlar.
- 1.2 Konuşma sırasında uygun hitap ifadeleri kullanır.
- 1.3 Bulunduğu ortama uygun bir konuşma tutumu geliştirir.
- 1.8 Konuşmasında nezaket kurallarına uyar.
- 1.13 Konuşmayı uygun ifadelerle bitirir.

öğrencilerin birinden bir şey (yapmasını) isteme, izin isteme, öneride bulunma, kabul etme ve reddetme vb. söz edim kullanımlarını geliştirmeye ve zenginleştirmeye yönelik olduğu görülmektedir. Bu kazanımların ne tür etkinliklerle ve yönergelerle etkin hale getirildiğini belirlemek için ortaokul Türkçe dersi 6-7-8. sınıf Türkçe öğretmen kılavuz kitaplarının ve öğrenci çalışma kitaplarının incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla incelemeye random yöntemle seçilmiş her sınıf için farklı yayınevlerinden çıkan üçer Türkçe öğretmen kılavuz kitabı ve üçer Türkçe öğrenci çalışma kitabı alınmış olup toplamda on sekiz kitap değerlendirmeye dâhil edilmiştir.

İncelenen dokuz öğretmen kılavuz kitabındaki söz edimlerin öğretimine yönelik kazanımların bulunduğu yönergelerle bakıldığında bu amacı içeren toplam 8 yönergenin bulunduğu, bu yönergelerin de dolaylı olarak öğrencilerin çeşitli bağlamlardaki söz edim kullanımlarını zenginleştirmeye ve geliştirmeye yönelik olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Öğretmen Kılavuz Kitaplarında Yer Alan Söz Edimlere İlişkin Yönergelerin Yayınevlerine ve Sınıflara Göre Sayısal Dağılımı

	6. SINIF			7. SINIF			8. SINIF		
	MEB Yayınevi	Koza Yayınevi	Evtrensel Yayınevi	MEB Yayınevi	Koza Yayınevi	Pasifik Yayınevi	MEB Yayınevi	Pasifik Yayınevi	Batu Yayınevi
Söz Edimlere İlişkin Yönerge Sayısı	-	1	-	2	1	2	1	1	2

Dolaylı olarak söz edim öğretimini içeren yönergelerle örnek olması amacıyla aşağıda örnek bir yönergeye yer verilmiştir.

Örnek 1:

“Öğrencilerinize aşağıda verilen örnek durumları okuyunuz.

Örnek durumlar

- Evinizde sizin için çok önemli olan bir sınava hazırlanıyorsunuz. Ne var ki üst kattaki komşunuz yüksek sesle müzik dinliyor ve bu durum da sizi çok rahatsız ediyor. Ona bu davranışının toplum halinde yaşamının gereklerine uymadığını ifade etmeniz gerekiyor. Bu durumda ona neler söylediniz?*
- Bir arkadaşınız sürekli olarak kendisi gibi düşünmeyen insanları eleştiriyor. Hata bu konuda kimi zaman kırıcı oluyor. Onu insanlara karşı daha hoşgörülü olması ve toplumdaki her bireyin özgürce düşünebileceği konusunda ikna etmeniz gerekiyor. Bu durumda ona neler söylediniz?*

Öğrencilerinizden yukarıdaki durumlardan istedikleri birini seçmelerini ve böyle bir durumda duygu ve düşüncelerini en iyi nasıl ifade edebileceklerini belirleyerek bir konuşma metni yazmalarını isteyiniz. Öğrencilerinizin hazırladıkları metinlerden yararlanarak ikişer dakika içinde konuşmalarını yapmalarını sağlayınız.” (8. Sınıf Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı, Batu Yay., 2008: s. 269)

İncelenen öğretmen kılavuz kitaplarında söz edimlerin öğretimini gerçekleştirebilecek özellikteki kazanımların bulunduğu diğer yönergelere bakıldığında ise aşağıdaki örneğe benzer genel ifadelerle karşılaşılmaktadır.

Örnek 2:

“Öğrencilerinizden konuşurken nezaket kurallarına uymalarını (1.8) ve tekrara düşmeden konuşmalarını isteyiniz (1.12). Etkinlik tamamlandıktan sonra öğrencilerinizin konuşmalarını değerlendirmeleri için aşağıdaki soruları yöneltiniz: Konuşmanızda yeni öğrendiğiniz kelime, kavram, atasözü ve deyimleri kullandınız mı? Konuşmanız boyunca nezaket kurallarına uydunuz mu? Konuşmanızda tekrarlardan kaçındınız mı?” (7. Sınıf Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı, MEB Yay., 2007: 158)

Yönergeler incelendiğinde öğretmen kılavuz kitaplarında öğrencilerin çeşitli bağlamlardaki söz edim kullanımlarını zenginleştirmeye ve geliştirmeye yönelik yeteri kadar açıklamanın ve yönlendirmenin yer almadığı görülmektedir.

Öğrenci çalışma kitapları incelendiğinde ise belirtilen becerileri geliştirmeye yönelik etkinliklerin olmadığı, kazanımları içeren akran değerlendirme ve öz değerlendirme formlarının etkinlik adı altında yer aldığı görülmektedir. Bu etkinlikler de öğrencilerin birinden bir şey (yapmasını) isteme, izin isteme, öneride bulunma, kabul etme ve reddetme gibi söz edim kullanımlarını olumlu anlamda artırmaya yönelik değildir.

MEB Türkçe Dersi İlköğretim 6-8. Sınıflar (2006) Öğretim Programı'na ve Türkçe ders kitaplarına ilişkin bulgular, programdaki kazanımların dolayısıyla da ders kitaplarının öğrencilerin izin isteme, teşekkür etme, rica etme gibi söz edim kullanımlarını geliştirmeye ve zenginleştirmeye yönelik yeteri kadar etkinlik ve yönerge içermediğini göstermektedir. Bu durumda öğrencilerin söz edim kullanımları nasıldır sorusunun cevabı aranarak, Türkçe derslerinde bu etkinlik ve yönergelere ihtiyaç olup olmadığı konusu da incelenecektir.

4.2. Konuşma Tamamlama Testine İlişkin Bulgular

“Konuşma Tamamlama Testi” ile öğrencilere iki farklı bağlam sunulmuş ve öğrencilerden kendilerinden yaşça büyük, tanımadıkları, yetişkin bireylerden bağlama göre izin istemeleri istenmiştir.

1. Bağlam: *Postanedesin ve şehir dışına bir paket göndereceksin. Alıcı adresini yazmak için kaleme ihtiyacın var. Postane memurunun kalemmini kullanmak için nasıl izin istersin?*

2. Bağlam: *Halk kütüphanesinden ödünç bir kitap aldım ve kitabı bugün teslim etmen gerekiyor. Ancak kitapla işin henüz bitmedi. Kütüphane görevlisinden kitabın birkaç gün daha sende kalması için nasıl izin istersin?*

Bu doğrultuda “Konuşma Tamamlama Testi” ile elde edilen ortaokul 6. ve 8. sınıf öğrencilerinin *izin isteme* söz edim kullanımları altı farklı ulamda incelenmiştir.

4.2.1. Hitap

Hitap ile izin isterken *beyefendi, hanımefendi, hocam*, vb. ifadelerin kullanımı belirtilmektedir.

Tablo 2. Hitap Ögesinin Kullanımı

	6. SINIF			7. SINIF			8. SINIF		
	MEB Yaymevi	Koza Yaymevi	Evensel Yaymevi	MEB Yaymevi	Koza Yaymevi	Pasifik Yaymevi	MEB Yaymevi	Pasifik Yaymevi	Batu Yaymevi
1. Bağlam	%80	%14	%6	%84	%10	%6	%82	%12	%6
2. Bağlam	%80	%18	%2	%78	%20	%2	%79	%19	%2
Genel	%80	%16	%4	%81	%15	%4	%80,5	%15,5	%4

Elde edilen bulgulara göre çalışma grubundaki öğrencilerin %80,5’i izin isterken herhangi bir hitap formu kullanmamışlardır. Her iki bağlamda da öğrencilerin yüksek oranda hitap kullanmadıkları görülmektedir.

“Kalem alabilir miyim?”

“Kitabı daha okuyamadım. Bana bir hafta daha izin verir misiniz?”

Öğrencilerin %15,5’i de izin isterken hitap formu kullanımında hataya düşmüşlerdir. Hitap formunu yanlış kullanan öğrenciler her iki sınıfta da bulunmaktadır. Öğrenciler, kendilerinden büyük bireylere seslenirken *“abi, abla, amca, teyze, dayı, kardeş, arkadaşım, görevli amca, bayım”* gibi yanlış kullanımlar sergilemektedir. Yine sınıflara göre yanlış kullanım oranları birbirine yakındır.

“Kalemimi kaybetmişim Kardeş. Kalemimi kullanabilir miyim?”

“Memur amca, kalemimi ödünç alabilir miyim?”

“Arkadaşım kitabım daha bitmedi bir iki gün daha kalabilir mi bende?”

Hitabeti doğru kullanan öğrenciler ise çalışma grubunun %4’ü kadardır.

“*Memur Bey, rica etsem bana kaleminizi verir misiniz?*”

“*Hanımefendi kitapla işim bitmedi. Biraz daha bende kalsa.*”

4.2.2. Dikkat Çekme

Dikkat çekme ile *pardon, bakar mısın(ız), affedersiniz* vb. dikkati çekmek için kullanılan ögeler ifade edilmektedir (Polat, 2010:260).

Tablo 3. Dikkat Çekme Ögesinin Kullanımı

	6. SINIF			8. SINIF			GENEL		
	Kullanmama	Yanlış Kullanım	Doğru Kullanım	Kullanmama	Yanlış Kullanım	Doğru Kullanım	Kullanmama	Yanlış Kullanım	Doğru Kullanım
1. Bağlam	%70	-	%30	%86	-	%14	%78	-	%22
2. Bağlam	%96	-	%4	%96	-	%4	%96	-	%4
Genel	%83	-	%17	%91	-	%9	%87	-	%13

Öğrencilerin %87’si her iki bağlam için dikkat çekme ögesi kullanmamışlardır. Öğrencilerin ikinci bağlam için dikkat çekme ögesini kullanmama durumları (%96) birinci bağlama (%78) göre daha yüksektir.

“*Abi, kalem varsa verebilir misin?*”

“*Kitapla henüz işim bitmedi de iki-üç gün daha bende kalabilir mi?*”

Her iki sınıf düzeyi için her iki bağlamda da öğrencilerin dikkat çekmek için yanlış kullanımda bulunmadığı görülmektedir. Öğrencilerin dikkat çekme ögesini doğru kullanma durumları %13’tür. Öğrencilerin dikkat çekmek için kullandığı ögeler “*bakar mısınız, pardon, affedersiniz, özür dilerim*” ifadeleridir. Verilere göre 6. sınıf öğrencileri izin isterken dikkat çekme ögelerini %17 oranında kullanırken 8. sınıf öğrencileri %9 oranında kullanmışlardır. Ayrıca birinci bağlam için dikkat çekme ögelerini kullanan öğrenci oranı (%22) ikinci bağlam için kullananlardan (%4) daha yüksek görülmektedir.

“*Bakar mısınız? Kalemi kullanabilir miyim?*”

“*Affedersiniz. Kaleminizi alabilir miyim?*”

“Merhaba, özür dilerim. Ben verdiğiniz kitabı bitiremedim de birkaç gün müddet verebilir misiniz?”

“Pardon kitabı daha okuyamadım, bana bir hafta izin verir misiniz?”

4.2.3. İsteğe Hazırlık

İsteğe hazırlama ile *mümkünse, sakıncası yoksa*, vb. iletişimi başlatma ve isteği yumuşatma amaçlı kullanılan söz edimi öğeleri belirtilmektedir (Polat, 2010:260).

Öğrencilerin izin isterken isteğe hazırlık öge kullanımları %9,5 oranındadır. İsteğe hazırlık ögesi olarak “*eğer lazım değilse, izin verirsiniz, acaba kaleminiz varsa, eğer sorun olmazsa*” ifadelerini kullanmışlardır.

“Bakar mısınız? Eğer lazım değilse kaleminizi alabilir miyim?”

“Amca/Teyze bu kitabı bitiremedim. İzin verirsiniz azcık daha bende kalabilir mi?”

Tablo 4. İsteğe Hazırlık Ögesinin Kullanımı

	6. SINIF			8. SINIF			GENEL		
	Kullanmama	Yanlış Kullanım	Doğru Kullanım	Kullanmama	Yanlış Kullanım	Doğru Kullanım	Kullanmama	Yanlış Kullanım	Doğru Kullanım
1. Bağlam	%86	-	%14	%96	-	%4	%91	-	%9
2. Bağlam	%92	-	%8	%88	-	%12	%90	-	%10
Genel	%89	-	%11	%92	-	%8	%90,5	-	%9,5

Öğrencilerin izin isteme söz edimlerinde isteğe hazırlık ögesinin yanlış kullanımı bulunmamaktadır. Her iki bağlam ve iki sınıf için de bakıldığında öğrencilerin isteğe hazırlık ögesini kullanmama durumları %90,5 oranındadır.

“Kaleminizi verir misiniz? Acil lazım.”

“Kitap bende birkaç gün daha kalabilir mi?”

4.2.4. İzin İsteği

İzin isteği ile öğrencilerin söz edimlerinde izin isteğini gerçekleştirme durumlarına bakılmaktadır.

Tablo 5. İzin İsteği

	6. SINIF			8. SINIF			GENEL		
	Kullanmama	Yanlış Kullanım	Doğru Kullanım	Kullanmama	Yanlış Kullanım	Doğru Kullanım	Kullanmama	Yanlış Kullanım	Doğru Kullanım
1. Bağlam	-	-	%100	-	%4	%96	-	%2	%98
2. Bağlam	-	%4	%96	-	%14	%86	-	%9	%91
Genel	-	%2	%98	-	%9	%91	-	%5,5	%94,5

Her iki bağlam için de öğrenciler izin isteğinde bulunmuşlardır ancak bu isteklerin her iki bağlam için de %94,5'i doğru kullanımdır. İzin isteği kullanımında bulunan öğrencilerin %83'ü “-Ebil-” biçiminde “alabilir miyim?”, “kullanabilir miyim” istek biçimini kullanmışlardır. İzin isterken “kullanayım mı”, “alayım mı?” şeklinde istek biçimini kullanan öğrenci oranı %1 iken; “kullansam olur mu?”, “yapsam olur mu?” şeklinde istek biçimini kullanan öğrenci oranı da %5'tir. Öğrencilerin izin isteklerini hatalı kullanım oranları ise 6. sınıf için %2, 8. sınıf içinse %9'dur.

“Bu kitap bitmedi de bitirince veririm.”

“Bir kalem verseniz.”

4.2.5. İncelik Bildirimi ve İncelik Düzeyi

Öğrencilerin “lütfen, rica ederim” gibi incelik bildiren ifadeleri, incelik bildirimi ve incelik düzeyi altında incelenmiştir. Ayrıca öğrencilerin doğru seslendirme öğeleriyle birlikte uygun sen/siz kullanımları da bu ulamda doğru kullanım olarak ele alınmıştır.

Tablo 6. İncelik Bildirimi ve İncelik Düzeyi Öğelerinin Kullanımı

	6. SINIF			8. SINIF			GENEL		
	Kullanmama	Yanlış Kullanım	Doğru Kullanım	Kullanmama	Yanlış Kullanım	Doğru Kullanım	Kullanmama	Yanlış Kullanım	Doğru Kullanım
1. Bağlam	%84	%10	%6	%80	%14	%6	%82	%12	%6
2. Bağlam	%88	%9	%3	%82	%15	%3	%85	%12	%3
Genel	%86	%9,5	%4,5	%81	%14,5	%4,5	%83,5	%12	%4,5

Öğrencilerin izin isterken incelik bildirimini ve incelik düzeyi öğelerini kullanmama durumu %86 oranındadır. Doğru kullanım sergileyen öğrenci durumu ise % 4,5'tur.

"Memur Bey, rica etsem bana kaleminizi verir misiniz?"

"Bir kalem rica edebilir miyim?"

"Bir kalem alabilir miyim, lütfen."

İzin isterken incelik bildirimini ve incelik düzeyi öğelerini yanlış kullanan öğrencilerin oranı ise %12'dir. Bu oran doğru kullanımdan da yüksektir. König (1990: 182-183)'e göre, genelde yakınlık ve dayanışma karşılıklı sen; resmiyet ise siz kullanımına yol açmaktadır. Mesafe ise yaş toplumsal katman ve toplumsal statü değişikliklerine bağlı olarak karşılıklı değişik adların kullanımını gerektirmektedir. Öğrencilerin izin isterken kendisinden yaşça büyük, tanımadığı, yetişkin bireylere yalnızca *sen* diye hitap etmesi yanlış kullanım olarak değerlendirilmiştir. Öğrencilerin "*ne olur*" gibi ifadeler kullanması da incelik düzeyinde yanlış kullanım olarak değerlendirilmiştir.

"Kitapta okumam gereken yerler var ve okuyamadım. Birkaç gün içerisinde bitiririm. Ne olursunuz bende kalabilir mi?"

"Kalemimi alabilir miyim?"

"Kalemi versene."

4.2.6. Gerekçe Bildirimi

Bu ulamda, izin isteme söz edimlerinde gerekçeye nasıl yer verildiği ele alınmaktadır. Öğrencilerin izin isterken gerekçe kullanımları iki bağlama göre farklılık göstermiştir. Birinci bağlam için gerekçe kullanım oranı %15 iken ikinci bağlam için bu oran %84'tür. Oranların bu kadar farklılık göstermesinin sebebi bağlamların iletişimsel niyetlerinin farklılığından kaynaklanıyor olabilir. Öğrencilerin izin isterken yaptıkları gerekçe bildirimlerinde hatalı kullanıma rastlanılmamıştır.

Tablo 7. Gerekçe Öğesinin Kullanımı

	6. SINIF			8. SINIF			GENEL		
	Kullanmama	Yanlış Kullanım	Doğru Kullanım	Kullanmama	Yanlış Kullanım	Doğru Kullanım	Kullanmama	Yanlış Kullanım	Doğru Kullanım
1. Bağlam	%84	-	%16	%86	-	%14	%85	-	%15
2. Bağlam	%14	-	%86	%18	-	%82	%16	-	%84
Genel	%49	-	%51	%52	-	%48	%50,5	-	%49,5

Öğrencilerin gerekçe kullarımlarına Şu 6rnekler verilebilir:

“Őuan yanıtmda kalem yok. Kaleminizi kullanabilir miyim?”

“Benim kitapla işim daha bitmedi. Bir iki g6n daha bende kalabilir mi?”

“Kitabı daha okuyamadım. Yarın okusam da getirsem olur mu?”

Sonuç

Anadili T6rkçe derslerinin bir 6ıktısı olarak beklenen 6ğrencilerin iletişimsel becerilerinin geliŐmesidir. Bu 6alıŐmada da edimbilim bağlamında s6z edimlerin T6rkçe 6ğretimi programındaki ele alınış biçiminin incelenmesi ve ortaokul 6ğrencilerinin “izin isteme” s6z edimi kullarımlarının betimlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 6ncelikli olarak MEB T6rkçe Dersi İlk6ğretim 6-8. Sınıflar (2006) 6ğretim Programı incelenmiş ve s6z edimlerin 6ğretimine d6n6k genel kazanımların olduğu belirlenmiŐ ve belirlenen kazanımların T6rkçe dersi 6ğretmen kılavuz kitaplarında ve 6ğrenci 6alıŐma kitaplarında ele alınıŐı değerlendirilmiştir. Toplam 9 6ğretmen kılavuz kitabındaki y6nergeler incelenmiş ve s6z edimlerin doğrudan 6ğretimine y6nelik y6nergelerin bulunmadığı saptanmıŐtır. Dolaylı olarak s6z edimlerin 6ğretimini içeren 8 y6nerge belirlenmiştir. Farklı yayınevlerine ait yine 9 T6rkçe dersi 6alıŐma kitabı incelenmiş ve s6z edimlerin 6ğretimine y6nelik herhangi bir etkinlikle karŐılaŐılmamıŐtır.

T6rkçe dersinde s6z edimlerin 6ğretimini içeren etkinliklere ve y6nergelere ihtiyaç var mıdır sorusunu yanıtlamak amacıyla 6ğrencilere araştırmacılar tarafından hazırlanan “Konuşma Tamamlama Testi” uygulanmıŐ ve bu test ile 6ğrencilerden kendilerinden yaşça b6y6k, tanımadıkları, yetişkin bireylerden belirtilen iki farklı bağlama uygun olarak izin almada kullandıkları dilsel formları yazmaları istenmiştir. Elde edilen veriler, Polat (2010)’ın da 6alıŐmasında belirttiği birinci dil T6rkçe konuşurlar için izin isteme s6z edimini oluşturan altı farklı 6lamda incelenmiştir. Buna g6re, izin isterken 6ğrencilerin %80,5’i hitapta bulunmamıŐ, %15,5’i de yanlış hitap formu kullanmıŐtır. 6ğrencilerin %4’6 ise bağlama uygun hitap formları kullanmıŐtır. Dikkat 6ekme 6gesini doğru kullanan 6ğrencilerin oranı %13 iken hiç kullanmayan 6ğrenci oranı ise % 87’dir. İsteğe hazırlık 6gesini doğru kullanan 6ğrenci oranı %9,5 iken kullanmayan 6ğrenci oranı ise %90,5’tur. İzin isteğinde bulunan 6ğrencilerin %94,5’i doğru kullarımda bulunurken %5,5’i yanlış kullarımda bulunmuŐtur. İncelik bildirimini kullanmayan 6ğrenci oranı %83,5 iken yanlış kullanan 6ğrenci oranı %12 doğru kullanan 6ğrenci oranı da %4,5’tir. Gerekçe 6gesinin kullarımları da her iki bağlam için farklılık g6stermiŐtir. Buna sebep olarak iki bağlamın iletişimsel niyetlerinin farklılıkları g6sterilebilir. “Konuşma Tamamlama Testi”ne ilişkin bulgular, ortaokul 6. ve 8. sınıf 6ğrencilerinin izin

isterken seslenme, dikkat çekme, isteğe hazırlık ve incelik bildirimini öğelerini büyük oranda kullanmadıklarını göstermektedir.

Elde edilen tüm bu veriler ışığında;

MEB Türkçe Dersi İlköğretim 6-8. Sınıflar (2006) Öğretim Programı'nda yer alan "Bulunduğu ortama uygun bir konuşma tutumu geliştirir." gibi genel ifadeler içeren kazanımların ayrıntılandırılması ders kitaplarında farklı söz edimlerin öğretimine yönelik etkinlik ve yönergelerin yer almasını kolaylaştırabilir.

Öğrencilerin iletişim yetilerinin gelişmesini sağlamak amacıyla farklı söz edimlerinde kullanılan toplumdilbilimsel kurallar öğrencilere Türkçe dersi aracılığıyla farkettilerilebilir.

Etkinliklerde öğrencilerin günlük yaşamda daha sık karşılaşabilecekleri örneklere öncelik verilerek öğrencilerin söz edim kullanımlarının gelişimi daha kolay gözlemlenebilir.

Bu çalışmada ortaokul öğrencilerinin yalnızca izin isteme söz edim kullanımları incelenmiştir. Farklı bir çalışma konusu olarak öğrencilerin diğer söz edim kullanımlarına da bakılabilir. Söz edimlerin öğretimiyle ilgili uygun etkinlikler önerilebilir.

Kaynakça

- Bialystok, E. (2001). *Bilingualism in development: language, literacy, and cognition*. Cambridge University Press.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Cohen, A. D. (1996). *Developing the ability to perform speech acts*. *Studies in Second Language Acquisition*, 18 (2), 253-267.
- Demirezen, M. (1990). *Edimbilimin Dil Öğretimine Katkıları*. Boğaziçi Üniversitesi, IV. Dilbilim Sempozyum Bildirileri. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- İlköğretim Türkçe Dersi (6,7,8. Sınıflar) Öğretim Programı. (2006). Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- İmer, K., Kocaman, A; Özsoy.S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kılıç, V. (2009). *Anlambilime Giriş*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Kıran, Z.ve Kıran, A. (2006). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kocaman, A. (2009). *Dil ve Eğitimi Düşünmek*. İstanbul: Toroslu Kitaplığı Altan Basım.

- Kocaman, A. (2009). "Dilbilim Söylemi". Ahmet Kocaman (haz.) *Söylem Üzerine* (s. 1-11). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- König, G. (1990). "Türkçe'de Sen/Siz Adıllarının İkinci Tekil Şahıs İçin Kullanımına Toplumbilimsel Bir Yaklaşım", *IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları
- Leech, G.N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Miles, M.B. & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Shriffrin, D. (1994). *Approaches To Discourse*. USA: Blackwell Publishers Inc.
- Slobin, D. I. (1986). *The crosslinguistic Study of Language Acquisition*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Schmidt, R. (1993). *Consciousness, Learning and Interlanguage Pragmatics*. Gabriele Kasper ve Shoshana Blum-Kulka. Interlanguage pragmatics içinde (s. 21-42). Oxford University Press US.
- Searle, J. R. (2000). *Söz Edimleri*. Çeviren: Levent Aysever. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Polat, Y. (2010). *Yabancı Dil Öğretiminde Söz Edimleri*. Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İncelenen Kitaplar

- Altan, A. ve diğer., Özbay, M. (Ed.). (2009). *İlköğretim Türkçe 6 Öğrenci Çalışma Kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Altan, A. ve diğer., Özbay, M. (Ed.). (2009). *İlköğretim Türkçe 6 Öğretmen Kılavuz Kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Altan, A. ve diğer., Özbay, M. (Ed.). (2009). *İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Altan, A. ve diğer., Özbay, M. (Ed.). (2009). *İlköğretim Türkçe 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Altan, A. ve diğer., Özbay, M. (Ed.). (2009). *İlköğretim Türkçe 8 Öğrenci Çalışma Kitabı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Altan, A. ve diğer., Özbay, M. (Ed.). (2009). *İlköğretim Türkçe 8 Öğretmen Kılavuz Kitabı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Ceyhan, Y., Ceyhan, S. ve Yıldız, H. H. (Ed.). (2009). *İlköğretim Türkçe 8 Öğrenci Çalışma Kitabı*. Ankara: Pasifik Yayınları.
- Ceyhan, Y., Ceyhan, S. ve Yıldız, H. H. (Ed.). (2009). *İlköğretim Türkçe 8 Öğretmen Kılavuz Kitabı*. Ankara: Pasifik Yayınları.
- Güngüt, G., Karaatlı, Ş. ve Esatoğlu, Z. (Ed.). (2007). *İlköğretim Türkçe 6 Ders Kitabı*. Ankara: Evrensel İletişim Yayınları.
- Güngüt, G., Karaatlı, Ş. ve Esatoğlu, Z. (Ed.). (2007). *İlköğretim Türkçe 6 Öğrenci Çalışma Kitabı*. Ankara: Evrensel İletişim Yayınları.
- Kapulu, A., Karaca, A. ve Aydın, M. (Ed.). (2009). *İlköğretim Türkçe 6 Öğrenci Çalışma Kitabı*. Ankara: Koza Yayınları.
- Kapulu, A., Karaca, A. ve Aydın, M. (Ed.). (2009). *İlköğretim Türkçe 6 Öğretmen Kılavuz Kitabı*. Ankara: Koza Yayınları.
- Kapulu, A., Karaca, A. ve Aydın, M. (Ed.). (2007). *İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı*. Ankara: Koza Yayınları.
- Kapulu, A., Karaca, A. ve Aydın, M. (Ed.). (2007). *İlköğretim Türkçe 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı*. Ankara: Koza Yayınları.
- Kurt, M., Altay, J., Kara, M. ve Kara, S. (Ed.). (2008). *İlköğretim Türkçe 8 Öğrenci Çalışma Kitabı*. İstanbul: Batu Yayınları.
- Kurt, M., Altay, J., Kara, M. ve Kara, S. (Ed.). (2008). *İlköğretim Türkçe 8 Öğretmen Kılavuz Kitabı*. İstanbul: Batu Yayınları.
- Yangın, B., Çelepoğlu, A., Türkyılmaz, F. ve Yıldız, H. H. (Ed.). (2009). *İlköğretim Türkçe 7 Öğrenci Çalışma Kitabı*. Ankara: Pasifik Yayınları.
- Yangın, B., Çelepoğlu, A., Türkyılmaz, F. ve Yıldız, H. H. (Ed.). (2009). *İlköğretim Türkçe 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı*. Ankara: Pasifik Yayınları.